

Utilitaristická justifikace lidských práv: čtyři argumenty

Martin Abel*

Abstrakt: Podle Martina Haply je třeba lidská práva koncipovat jako justifikovaná morální práva. Lidská práva v tomto smyslu máme proto, že pro ně svědčí pádné důvody, a sice že v dlouhodobé a univerzální perspektivě jejich dodržování vede k maximalizaci užitku, i když tu a tam mohou pro jejich porušení svědčit důvody v dlouhodobé a univerzální perspektivě pádnější. Docent Hapla to nazývá utilitaristickou justifikací lidských práv. Haplova argumentace musí čelit nejméně čtyřem námitkám. Justifikace morálních pravidel vedoucích v dlouhodobé a univerzální perspektivě k maximalizaci užitku ještě nezakládá justifikaci morálních práv, a pokud ano, nikoliv automaticky univerzálních lidských práv. Nadto, utilitaristická justifikace, ať už jen pravidel, nebo i lidských práv, by patrně musela stát na paternalistických východiscích, která by utilitaristé zřejmě rozporovali. Nakonec podle mě musíme docentu Haplovi položit provokativní otázku, jestli jeho konsekvencialismus neparazituje na deontologickém myšlení.

Klíčová slova: utilitarismus, konsekvencialismus, morální práva, lidská práva, filozofie lidských práv

Úvod

Podle Martina Haply je třeba lidská práva koncipovat jako justifikovaná morální práva. Lidská práva v tomto smyslu máme proto, že pro ně svědčí pádné důvody, a sice že v dlouhodobé a univerzální perspektivě jejich dodržování vede k maximalizaci užitku, i když tu a tam mohou pro jejich porušení svědčit důvody v dlouhodobé a univerzální perspektivě pádnější. Docent Hapla to nazývá utilitaristickou justifikací lidských práv.

Níže tuto argumentaci vystavím čtyřem námitkám. Tvrdím, že justifikace morálních pravidel vedoucích v dlouhodobé a univerzální perspektivě k maximalizaci užitku ještě nezakládá justifikaci morálních práv, a pokud ano, nikoliv automaticky univerzálních lidských práv. Nadto, utilitaristická justifikace, ať už jen pravidel, nebo i lidských práv, by patrně musela stát na paternalistických východiscích, která by utilitaristé zřejmě rozporovali. Nakonec podle mě musíme Martinu Haplovi položit provokativní otázku, jestli jeho konsekvencialismus neparazituje na deontologickém myšlení.

1. Utilitarismus nepotřebuje morální práva a ona nepotřebují jej

Martin Hapla se pokouší obohatit českou filozofii lidských práv o prvky dost možná sofistikovanější verze utilitarismu, než s jakou se většina čtenářů v učebnicích setkala. Podrobíme-li jeho utilitaristickou justifikaci rozboru, je třeba nejprve se ujistit, jestli justifikuje to, co se justifikovat pokouší. Podle nepřímého konsekvencialismu, který Martin Hapla převzal od Williama J. Talbotta, neplatí morální normy samy o sobě, ale na základě konsekvencialistického odůvodnění.¹ Morální pravidlo tak v tomto smyslu platí, pokud pozitivní následky existence takového pravidla převáží následky negativní.

* JUDr. Martin Abel, MJur, Ph.D. E-mail: artemisuv@gmail.com.

¹ HAPLA, M. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*. Praha: Leges, 2022, s. 113.

Tomuto utilitarismu se říká utilitarismus pravidel a mezi jeho výhody patří stabilita (jistota), kterou existence společných pravidel přináší, a úspora „epistemických a koordinačních nákladů“ z toho, že subjekt morálky se o něj může opřít jako o důvod jednání a nemusí pokaždé přehodnocovat všechny argumenty svědčící pro jednání, nebo proti němu.² Podle docenta Haply k těmto výhodám přispívá právě koncept práv, která není možné prolamovat s ohledem na zájmy momentální většiny.³ Později s právy pracuje jako s podmnožinou obecných pravidel.⁴ To však vede čtenáře k otázce, zda práva poskytují jakékoli dodatečné výhody (užitek), kterých bychom toliko s pomocí pravidel docílit nemohli. Pravidla udělují povinnosti, ne nutně však dávají vznik právům osob vůči nositelům povinností (např. v různých kulturách branná povinnost, u nás dnes povinnosti z veřejného práva). Čím je subjektivní právo specifické? V nejbahnějším smyslu je subjektivní právo možností subjektu chovat se určitým způsobem, jehož lze docílit už jen pouhou absencí pravidla s kontradiktorním obsahem (Talbot hovoří o *autonomy rights*). Zdá se, že na toto pojetí práv docent Hapla cílí, když historická zkušenost podle něj ukazuje, „že respekt k jednotlivcům a snaha poskytnout jim co nejvíce svobody a možnosti pro jejich seberealizaci nejvíce přispívá k všeobecnému štěstí a prosperitě.“⁵ Takového stavu lze ale jistě docílit i ve společnosti, ve které pojem subjektivního práva absentuje. Ve státě, který se soustředí na bezchybný systém justice, trestá jakékoli porušení listovního tajemství a jakékoli znečištění životního prostředí, si může každý užívat svého kusu svobody a všeobecného štěstí, aniž by mu svědčilo právo na spravedlivý proces, na listovní tajemství nebo na zdravé životní prostředí. Právní etnologové by nás odkázali bez zaváhání na stabilní a prosperující domorodá společenství v Asii, Africe nebo Jižní Americe, spoléhající se na systém pravidel a z nich plynoucích povinností k celku, nikoli však práv. Je charakteristické pro západní politické myšlení, že se z římskoprávního systému povinností a procesněprávní způsobilosti dožadovat nápravy porušení těchto povinností vyvinula subjektivní práva svědčící jejich nositelům vůči nositelům povinností. Dokáží si představit argument, že respekt k morálním právům se prokázal být úspěšnou evoluční strategií, která se z Evropy rozšířila do celého světa. Martin Hapla by však musel ukázat, proč jsou morální práva coby nadstavba morálních pravidel *tou nezbytnou* strategií pro dosažení maximálního užitku.⁶ Anebo – řečeno jinak, ale se stejným apelem – by musel ukázat, proč se v utilitaristově skórovací tabulce umístí systém morálních práv a povinností nutně výše než čistě na povinnostech založený (*duty-based*) systém morálky.

2. Měl Bentham jiná lidská práva než Talbott?

Na dalších řádcích už budu předpokládat, že argument pro utilitaristickou justifikaci nejen pravidel, ale i práv existuje, anebo že jej z nějakého důvodu není potřeba. Argument ale i tak naráží na další překážku. Martinu Haplovi nejde jen o morální práva, ale o práva lidská, a tato nelze zaměňovat, respektive docent Hapla je ani zaměňovat nechtěl.

---

² Ibidem, s. 112.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, s. 117.

⁵ Ibidem.

⁶ Nutno podotknout, že i bez toho zůstává jeho utilitarismus pravidel důležitým příspěvkem do českého přirozenoprávního myšlení.

Přestože bezesporu platí, že „výběr justifikační báze dává lidským právům jejich konečný tvar“,⁷ docent Hapla neměl v úmyslu pojem „lidských práv“ dekonstruovat, ale poskytnout utilitaristickou justifikaci jejich přijímané formě. Pojem lidských práv se zrodil během Velké francouzské revoluce a po dlouhém 19. století dosáhl v mezinárodním právu svého vyjádření ve Všeobecné deklaraci lidských práv z roku 1948. Právě všeobecnost (univerzalita) se považuje za esenciální vlastnost lidských práv a debaty se vedou spíše okolo toho, jestli „lidská práva jako univerzální práva“ existují, než jestli jsou lidská práva univerzální práva. To se propisuje do další přijímané vlastnosti lidských práv, že jen porušení lidských práv je dostatečným důvodem k narušování svrchovanosti státu vojenskou intervencí ostatních zemí. Ani univerzalitu, ani důvod k intervenci ale utilitaristická justifikace nevysvětluje.

Pokud máme lidská práva proto, že v dlouhodobé a univerzální perspektivě vede jejich dodržování k maximalizaci užitku, musí být jejich podoba značně kontextuální. Vychází z přírodních, společenských a dalších předpokladů morálního společenství, jehož užitek se sleduje sice z dlouhodobé a univerzální (zahrnující všechny faktory) perspektivy, avšak pořád lokalizovaně. Ačkoli to tak z pasáže o neobhajitelnosti agrese jednoho státu proti druhému kvůli dopadům na užitek napadeného státu nevypadá, jevíštěm, na kterém se tanec práv a užitku odehrává, zůstává pro Martina Haplu národní stát. Tedy alespoň při přívětivém výkladu jeho argumentu. Ten by totiž seděl na Grotiovo právo národů, na lokalizované morálky a právní řády by byl přílehlavý méně. Nebo by měly ruské dumy při regulaci posuzovat dopady jednání nejen ruského státu, ale i ruských občanů na občany ostatních zemí? Pokud by Martin Hapla chtěl uvažovat v konturách globálního morálního společenství, našel by ve mně spojence, domnívám se ale, že toto jeho úmyslem nebylo. O maximalizaci užitku se tedy usiluje vždy v kontextu relevantního morálního společenství, typicky společenství, o kterém se politicky rozhoduje, tedy státu.

Pravdou je, že kontexty států se mohou navzdory jejich geografické a kulturní vzdálenosti protínat. Třeba ochrana osobní svobody před zajetím, ochrana soukromí před státní špionáží a další aspekty svobody budou představovat společný jmenovatel, kontext společný všem státům, a v tomto smyslu lze tedy hovořit o univerzálních lidských právech na ochranu osobní svobody před zajetím nebo ochranu soukromí před státní špionáží. Výsledné „zhubnutí“ pojmu lidská práva není nutně na škodu, moderní utilitaristé by však mohli být sami překvapeni tím, co z lidských práv po této „odtučňovací kúře“ zůstane. Třeba společenství, které kompenzuje finanční zabezpečení ve stáří systémem bezplatných veřejných služeb a komunitní péče, může dlouhodobě maximalizovat užitek bez nároku penzistů na starobní důchod, respektive bez lidského práva na finanční zabezpečení ve stáří. Pokud by jiné společenství oživilo starověkou spartánskou praxi zabíjení tělesně postižených novorozenců, případně zavedlo eugenické metody výběru dětí, pravděpodobně bychom zjistili, že jde o strategie dlouhodobě maximalizující užitek, a to navzdory naší morální intuici, že je na tom něco špatně. Lidská práva, která ve střední Evropě považujeme za nepopíratelná, tím ztrácí svůj univerzalistický závoj. Při čtení knihy *Utilitarismus a filozofie lidských práv* by jednomu mohlo lehce uniknout, že utilitaristická morálka je ze své podstaty partikularistická, a tedy neslučitelná s ideou univerzálních lidských práv. Jak už jsem řekl, není důvod, proč by morální práva nemohla shodou okolností platit

---

⁷ Ibidem, s. 33.

univerzálně, stále však budou ukotvena ve svých specifických kontextech, a nikoli v kontextuálně nezávislém (*context-independent*) principu, který by odůvodňoval humanitární intervenci.

3. Utilitaristické tržiště s hodnotami

Dosavadní justifikační teorie lidských práv zdaleka nenabízí uspokojivé odpovědi a pragmatický utilitarismus Martina Haply je cenným příspěvkem do této debaty, zvláště v českém kontextu. Myslím, že jeho normativní argument si zaslouží pozornost a doplnění. Výše jsem poukázal na to, že se jeho teorie zatím jeví spíše jako justifikace utilitaristické morálky než přímo práv a že nakonec může jít spíše o práva morální než práva obyčejně označovaná jako lidská. Stranou jsem dosud nechal pojem užitku, který je podle utilitaristů potřeba v dlouhodobé a univerzální perspektivě maximalizovat. Rozlišuje se hedonistický a preferenční utilitarismus. Je užitečné odhalovat – jak to dělá docent Hapla – některé mýty, které oba typy provází: potěšení (*pleasure*) nemusí být jen smyslové, ale i intelektuální; utilitaristy zajímá užitek každé cítící bytosti, nejen lidí. Jeden kontroverzní aspekt utilitarismu ale mýtus není a od dob Jeremyho Benthamy se nezměnil, a to jeho původ ve filozofickém nominalismu. Stát, obec, komunita, spolek nebo rodina jsou jenom součtem jejich částí, nejsou samostatným organismem, nemají vlastní užitek oddělený od užitku přisuzovaného jim jejich členy. Základní účetní jednotkou utilitarismu totiž zůstává užitek *individuálních aktérů*, který se sčítá do agregovaného užitku celku. To znamená, že i „hodnoty“ jako důvěra, solidarita nebo stabilita mají jenom takovou váhu, jakou jim účastníci společenské praxe přisuzují anebo by přisuzovat měli. Myslím, že pojem „hodnota“ je nejvíce doma právě v nominalistickém slovníku a Martin Hapla je této tradici věrný, když se vyjadřuje k dichotomii skutečných a idealizovaných tužeb:

„O našich preferencích nejlépe vypovídají naše volby, zejména v prostředí volného trhu. Tento přístup ovšem čelí ostré kritice. Jako jedna z prvních výhrad se nabízí třeba to, že některé preference se jeví už na první pohled jako špatné [...]. Proto řada filozofů nespojuje náš welfare s našimi aktuálními, nýbrž idealizovanými touhami, tedy takovými, jaké bychom měli, pokud bychom znali všechna relevantní fakta, nedopouštěli se chyb v usuzování apod. Tím se do značné míry může eliminovat i další problém, kterým je, že se naše aktuální preference mohou velmi výrazně měnit v čase. To, co preferujeme dnes, jsme nemuseli chtít v minulosti a dost možná ani nebudeme chtít v budoucnosti. Pokud ovšem přistoupíme na výše uvedenou idealizaci, začnou se oslabovat i některé výše uvedené tradiční výhody přisuzované této teorii (např. nízké riziko paternalismu). Zostřuje se tím rovněž otázka, zda je něco hodnotné, protože to chceme, nebo po tom toužíme, protože to je hodnotné.“⁸

Hodnotou společnosti je to, co chtějí účastníci společenské praxe. Snad proto může i Petr Fiala, předseda vládní strany vymezující se proti paternalismu státu, tak často veřejně hovořit o „hodnotách“ – svobodě, právním státu, míru, vzájemné toleranci apod. Myslí si, že o těchto hodnotách se lidé domnívají, že jim přináší individuální užitek. On, stejně jako Martin Hapla, ale ví, že by se dopustil nebezpečné jízdy v protisměru, pokud

⁸ Ibidem, s. 57.

by účastníky společenské praxe přesvědčoval o jejich idealizovaných touhách a preferencích: o tom, co pro politické společenství ve skutečnosti užitečné je a co je ve skutečnosti užitečné pro všechny, kteří se ještě ani vyjádřit nemohli. Nejsem si však jistý, jestli lze existenci morálních práv či pravidel justifikovat bez takového paternalistického odkazu na objektivizovaný individuální užitek současných a budoucích účastníků společenské akce a s tím spojeného odhlédnutí od jejich skutečných hodnot a preferencí.

4. Neparazituje Haplův konsekvencionalismus na deontologickém myšlení?

Tím se dostávám k mé poslední připomínce. Všechny druhy utilitarismu mají podle Martina Haply společné tři maximy: 1. správnost jednání je určena výlučně jeho následky, 2. vždy máme maximalizovat užitek, 3. užitek každého se započítává stejným způsobem.⁹ Jak bylo řečeno, docent Hapla je zastáncem utilitarismu pravidel, podle kterého bychom měli především hledat konsekvencionalistická odůvodnění pro obecně platná pravidla, ačkoli tu a tam můžeme být okolnostmi donuceni přiblížit se k utilitarismu činů. Neměla by se ale v tom případě podmínka konsekvencionalistického odůvodnění vztahovat i na tyto tři maximy? Jinými slovy, neměl by utilitarismus pravidel umět být aplikovatelný sám na sebe? Neměl by být schopen vysvětlit účastníkům společenské praxe, proč pod jeho vedením dosáhnout maximálního užitku, pokud se například podle třetí poučky užitek každého započítá stejným způsobem? Je možné, že se dopouštím tautologie. Jenže z ničeho neplyne, že je rovnost účastníků při utilitaristickém účetnictví určující pro maximální užitek. Příklad docenta Haply, podle kterého by pět pacientů v čekárně u lékaře nikdy nesvolilo k zabití šestého pacienta s potřebnými orgány na operačním sále, protože by to podrylo jejich důvěru ve zdravotnický systém a tím dlouhodobě snížilo společenský užitek, je postaven na předpokladu rovné společnosti. Co když ale má být obětí příslušník národnostní menšiny, do které nikdo jiný z účastníků nepatří, a proto se oni nemusí obávat, že budou příště obětováni právě oni? Myslím, že Martin Hapla by mohl oponovat, že by se účastníci mohli obávat o své přátele, kteří do té menšiny patří a jejichž smrt by se jich dotkla, což by v důsledku opět znamenalo krizi důvěry ve zdravotní péči. Nedalo by se ale v návaznosti na historické zkušenosti spekulovat i nad tím, že určitá menšina se takové náklonnosti nebude u kritické většiny aktérů těšit? Tak či onak, zastánci tohoto přístupu by se tím asi podepsali pod teorii subjektivity vysvětlující subjektivitu bytosti hodnotou (sic), kterou má bytost pro ostatní bytosti. Šlo by o přístup konzistentní s druhou poučkou utilitarismu, a sice že je vždy potřeba maximalizovat užitek. Tato teorie subjektivity se nicméně v morální filozofii netěší velkému obdivu.

Haplův utilitarismus podle mého názoru nedokáže členovi v jádru většinové společnosti (v našich podmínkách bílému ateistovi/bílé ateistce české národnosti) vysvětlit, proč by měl ukázat jakýkoli *equal concern* členům ostatních táborů, když mu to brání v maximalizaci užitku a on se v těchto táborech ocitnout nemůže. Proud myšlení, který to vysvětluje a který se přes své nedostatky těší podpoře intelektuálů po celém světě, se nazývá deontologický. Neopírá se vlastně jakákoli akceptovatelná verze utilitarismu o alespoň jeden deontologický princip?

---

⁹ Ibidem, s. 40–41.

Utilitarian Justification of Human Rights: Four Arguments

Martin Abel

Abstract: According to Martin Hapla, human rights should be conceived as justified moral rights. We have human rights in this sense because there are compelling reasons for them, namely, that in the long-term and universal perspective, their observance leads to the maximization of utility, even though there may occasionally be stronger reasons in the long-term and universal perspective for their violation. Docent Hapla calls this the utilitarian justification of human rights. Hapla's argument must face at least four objections. The justification of moral rules leading to the maximization of utility in the long-term and universal perspective does not necessarily establish the justification of moral rights, and if it does, not automatically universal human rights. Furthermore, utilitarian justification, whether of rules or human rights, would likely have to rely on paternalistic foundations, which utilitarians would probably reject. Finally, in my opinion, we must ask Professor Hapla a provocative question: whether his consequentialism does not parasitize on deontological thinking.

Keywords: utilitarianism, consequentialism, moral rights, human rights, philosophy of human rights